

אניית המעפילים 'תיאודור הרצל' הייתה במעקב המודיעין הבריטי ברוב שלבי הכנותיה אך כאשר יצאה לים התקשו הבריטים לשמור איתה מגע.¹ מחסור בכוח אדם ומחסור במטוסי סיור גרם לכך שהספינה התגלתה בשלב הפלגתה הסופי מיילים ספורים מחוף תל אביב.² עובדה זו אילצה את הקצינים הבכירים שניהלו את האירוע בחוף ובים להחליט החלטות ולפקוד פקודות תחת לחץ. החשש מנחיתתה של אנייה ועליה אלפי מעפילים בחוף תל אביב הדיר שינה מעיני המפקדים ותרחיש זה היה קרוב להתממש באותו לילה. כך ניתן להסביר את הפעלתו החריגה של הנשק החם באירוע ואת ריבוי נפגעי הירי ובהם שלושה הרוגים.

'תיאודור הרצל' נרכשה בארצות הברית על ידי המוסד לעליה ב' באמצעות סוכן האניות ג'ו בהרליה בסוף שנת 1946.³ שמה המקורי היה SS Guardian, אנייה מניחת כבלים בדחי 1,768 טון עשויה פלדה ומונעת קיטור. אורכה היה 99 מטר, רוחבה 12 מטרים ומהירותה כ-10 קשרים. האנייה נבנתה על ידי מספנת Swan Hunter & Wigham Richardson Ltd שבאנגליה והושקה בשנת 1907.⁴

בשנותיה הראשונות עסקה האנייה בייעודה המקורי - בהנחת כבלי תקשורת - אך בשנת 1937 הוסבה להיות אניית משא.⁵ בשנת 1946 נמכרה לחברה הרשומה בטגוסיגאלפה שבהונדורס בשם Caribbean Atlantic Shipping Co ובמעמד המכירה שונה שמה ל SS Ceibar. חברת Caribbean Atlantic הייתה חברת קש שהוקמה על ידי המוסד לעליה ב' וגם האניות 'וג'ווד' ו'הגנה' נרשמו על שמה. שם הצופן של האנייה היה 'השומרת' והוא נגזר כנראה משמה המקורי Guardian.

האנייה הובאה מארצות הברית לנמל מרסיי שבצרפת באמצע חודש ינואר 1947 ושם החלה הכנתה.⁶ מחסניה העצומים אפשרו בנייתם של 3,000 דרגשים ולפי מספר מפליגים זה חושבו כמויות המים והמזון הנדרשים. האנייה צוידה בפחם ל-14

¹ למצוא מקור

² למצוא מקור עמוק יותר מניניאן

³ מוקה לימון אתר הפלי"ם

⁴ האתר הרשמי של תאגיד מספנות Tyne - <http://www.tynebuiltships.co.uk/G-Ships/guardian1907.html>

⁵ שם, שם.

⁶ מבוסס על רישומי 'יומן המבצעים' של המוסד לעליה ב', פאריס 1947.

ימי הפלגה וב-120 טון מים.⁷ בנוסף הותקנה באנייה מערכת אוורור שנועדה לאפשר את שהייתם של המעפילים במחסנים.

צוות ההכנה כלל את גדעון שוחט, מרדכי (מוקה) לימון, אריה ויצמן ונחום כרמלי. את העבודות המקצועיות ביצע צוות של מספנה מקומית והן נמשכו כחודש וחצי.

לקראת ההפלגה מונה מרדכי (מוקה) לימון למפקדה. המלווים היו יהושע הלוי, אריה ויצמן, ובצלאל פלדמן כולם אנשי פלי"ם, בנוסף הצטרף כמלווה איש הפלמ"ח חיים רימון ו'גדעוני' להפלגה נתמנה נחמן (בוב) בורשטיין. במקביל לשיבוץ המלווים נשכר גם צוות מקצועי - רב חובל ומספר מלחים ספרדים.

האנייה תוכננה להעלות את רוב נוסעיה בצרפת ואחר כך להפליג לאיטליה ולאסוף קבוצה נוספת של מעפילים. היו גם תכניות להיפגש עם האנייה 'שאר ישוב' בקרבת חופי הארץ ולקלוט את מעפיליה וכך גם עם ספינת המוסד 'אלברטינה'.⁸ תכניות אלה לא יצאו לפועל.

המעפילים המיועדים היו ניצולי מחנות ריכוז ובני נוער חברי תנועות ציוניות מארצות אירופה שונות, רובם צעירים ובהם נשים רבות בהריון. מעפילים אלה שהו במספר מחנות בצרפת וחלקם הובאו ברכבות מבליה. תהליך הסעתם נעשה בפיקוח ובסיוע המשטרה המקומית. בסך הכול עלו לאנייה בצרפת 2,620 מעפילים. הובלתם של המעפילים מבליה והכנסתם לצרפת הייתה פרשה בפני עצמה שהייתה כרוכה במבצע הונאה שזכה לשם 'אולקוס לזקן' (ה'זקן' הוא שר החוץ הבריטי שאנשיו ידעו על התארגנות ההפלגה והפעילו ממשלת צרפת לחץ דיפלומטי כבד כדי לבטלה).⁹

האנייה יצאה לים ב-2 באפריל 1947 בשעה 0645. בשלב ההתנתקות מהרציף נכרך חבל סביב אחד המדחפים אך אנשי הצוות הצליחו לשחררו והאנייה המשיכה בדרכה.¹⁰ מערכת האוורור שהותקנה באנייה כשלה, הגנרטור שנועד לספק חשמל למאווררים התקלקל. מצב זה גרם להתרכזות רוב המעפילים על הסיפונים ובכך פגע ביציבות האנייה וגם ביכולת להסתיר את זהותה. ביום השלישי להפלגה נחוג באנייה ליל הסדר, באין מצרכים ואמצעים מתאימים נעשה הדבר בצמצום, בצנעה ובקבוצות קטנות.¹¹ מהירותה של האנייה הייתה נמוכה מהצפוי וההפלגה התארכה, כשהתחילו

⁷ אהרוני – מטות, עמ' 999.

⁸ המוסד עמ' 47

⁹ המוסד עמ' 49

¹⁰ תמונה בספר הגדעונים עמ' 334.

¹¹ צולו

המלאים להתדלדל עלה מרכז הכובד של האנייה ויציבותה נפגעה, בהחלטת רב החובל נזרקו למים רפסודות הצלה וציוד כבד אחר שאחוסן על הסיפון העליון. בעיות האוורור אילצו את המלווים להעביר חלק מהמעפילים (בעיקר נשים הרות ותינוקות) למחסן המיועד לקבוצת המעפילים הממתינה באיטליה ובכך נתבטלה למעשה התכנית להיכנס לאחד מנמלי איטליה. מאותה סיבה בוטלו גם המפגשים המתוכננים עם אניית המעפילים 'שאר ישוב' ועם ספינת המוסד 'אלברטינה' בהמשך הדרך.

הקשר לא פעל לאורך רוב ימי ההפלגה והדבר הסב דאגה במוסד וגם הגביל את יכולתו של המוסד לנתב ולתזמן את האנייה על פי המודיעין שצבר ועל פי שיקולים נוספים.

ב-9 באפריל בשעות הערב, כשהייתה האנייה במעבר ה'סקרפנטו', חלפו שני מטוסים מעל האנייה, קשה להניח כי המטוסים זיהו את האנייה אך הדבר גרם למפקד ההפלגה לימון לחדד את נושא הסוואת האנייה והסתרת המעפילים מתחת לסיפונים. לקראת חצות התקרבה לאנייה ספינת מלחמה והקימה קשר באמצעות איתות אור, האנייה התבקשה להזדהות.¹² ה'גדעוני' נקרא לגשר וענה לשאלות באמצעות פנס האיתות. תשובתו הייתה כי שם האנייה SS Guardian מטענה כללי והיא מפליגה מגינואה לפורט סעיד. מוקה לימון היה משוכנע כי האנייה המאותתת לו היא משחתת בריטית. השתלשלות העניינים בהמשך מעלה סימן שאלה לגבי הנחה זו שכן השם Guardian היה מוכר לבריטים, אניות קטנות ממנה נעקבו ולוו ממרחקים גדולים יותר ואילו אנייה זו הגיעה לקרבת חופי הארץ מבלי להתגלות.¹³

בהמשך ההפלגה תרגלו המלווים את המעפילים בהתגוננות והתנגדות וציידו 200 מהם באלות ובאגרופנים, 50 מתוכם צוידו גם במסכות גז שאפשרו להתמודד עם רימוני הגז שהיו בשימוש צוותי ההשתלטות. ההנחיות הראשוניות שקיבל לימון היו להגיע לשפך נחל רובין.¹⁴ אחר כך שונה היעד לחוף להרצליה.

האנייה התגלתה רק כשהייתה קרובה מאוד לחופי הארץ, מטוס סיור גילה אותה ב-13 באפריל לפנות ערב והעביר את מיקומה ומאפייניה לכוחות בים - הפריגטה 'סט. ברידס ביי' שהייתה קרובה לחופי תל אביב והמשחתת 'היידון' שסיירה מול חופי נתנייה. הפריגטה הגיעה אל המטרה, האירה עליה בזרקור וזיהתה אותה כאניית מעפילים, את שמה המקורי כיסה שלט 'תיאודור הרצל'. הים היה במגמת עלייה, נדרשה השתלטות טרם יחמיר מצב הים ולא יאפשר גישת דופן, הזמן דחק. האנייה

¹² גדעונים 233

¹³ ראו הערה ראשונה בפרק.

¹⁴ מוקה באתר הפלי"ם

הייתה אותה עת כ-10 מייל צפונית מערבית לתל אביב ו-7 מייל מחוף שפיים, במהירות בה נעה יכולה הייתה לנחות בחוף שפיים עוד לפני שתגיע המשחתת 'היידון' לאזור. מפקד הזירה, קומודור דה-סליס, הבין את הבעיה הנצבת לפניו והורה את 'סט.ברידס ביי' לגשת מייד ולהשתלט על האנייה.

נסיונה של הפריגטה 'ברידס ביי' בהשתלטות בים גבוה היה עגום, חודש לפני כן כשהורידה 'סט.ברידס ביי' סירה עם צוות השתלטות מול חוף ניצנים התהפכה הסירה ושלושה מאנשי צוותה טבעו.¹⁵ על האנייה היו להערכת הבריטים אלפי מעפילים, לצוות של סירה המונה בדרך כלל 12 מלחים לא היה כל סיכוי, המפקד החליט, למרות מצב הים, לגשת אל דופן האנייה ולהעביר קבוצה גדולה יותר. האנייה תמרנה בפראות וגלי הים גם הם הקשו, מפקד ה'ברידס ביי' הצליח להצמד לאנייה רק בגישתו השלישית וגם אז עברו רק 7 אנשי צוות. קבוצה זו, שאחד מאנשיה היה שוטר שהצטרף לסיור, הצליחה לפלס דרכה לכיוון הגשר. מפקד צוות ההשתלטות ואנשיו תודרכו על ידי מפקד הפריגטה טרם ההשתלטות, האנשים ידעו כי נשקם האישי הוא לצורך הגנה עצמית בלבד ואת המשימה עליהם לבצע בעיקר בעזרת האלות ורימוני הגז, אלא שפעולתם הסתבכה. השוטר סבר שיש לשתק קודם כל את הקשר של האנייה עם תחנת המוסד בחוף, מלח פתח בירי צרורות אל האנטנה. במקביל הבחין מלח חמוש ברומה רימונים שעמד על סיפון הפריגטה כי אחד המעפילים שובר בקבוק ומתכוון להכות בו את אחד מאנשי צוות ההשתלטות, הוא ירה בו והרגו. המעפילים זעמו, הם הסתערו על הגשר בו התבצרו שבעת המלחים הבריטים, עקרו את הסולם ובכך מנעו מהם נסיגה. המלחים ירו מעל ראשי ההמון ואל תוך ההמון. מהפריגטה נורו צרורות של מכונת ירייה מעל ראשי המעפילים כדי להסיר את הלחץ מקומץ המלחים הנצורים. בשלב זה הגיעה המשחתת 'היידון' לזירה, מסיפונה של 'היידון' נראה היה כי על האנייה מתנהל קרב בנשק חם ושני הצדדים יורים.¹⁶ מפקד ה'היידון', סגן אלוף Mowlem, היה ותיק ומנוסה וכך גם צוותו אשר השתתף בהשתלטות על 'כנסת ישראל' ועל 'מולדת'. מאולם הצליח לגשת ולהעביר במהירות את צוות ההשתלטות שלו לאנייה. צוות ההשתלטות הפעיל כוח רב וגם אש חיה. המשחתת התקרבה שנית אל האנייה ומאולם פקד על מלחיו להפסיק את הירי, אחר כך הורה למעפילים להפסיק את ההתנגדות. המלחים נשמעו למפקדם וגם המעפילים, הקרב פסק. עתה החל הטיפול בפצועים. בין המעפילים נמנו 2 הרוגים: אריה דב ופנחס וויס, (מנחם סמט שנפצע אנושות מת מאוחר יותר מפצעיו) כן נמנו 24 מעפילים פצועי ירי ומספר מלחים

¹⁵ שבתאי לוזינסקי לעיל

¹⁶ למצוא מקור

בריטיים שנחבלו ונשרטו, אחד מהם פצוע בינוני. הפצועים הועברו למשחתת 'צ'אריטי' שאף היא הגיעה לאזור וזו הפליגה במהירות צפונה כדי להעבירם לבית החולים בחיפה.

בשלב זה הייתה האנייה והכלים הבריטיים המקיפים אותה במרחק 3 מייל מערבית לתל ברוך. בהוראת המלווים חובלו מנועי האנייה וההגה, האנייה היטלטה בגלים ללא שליטה והים המשיך לעלות. 'ברידס ביי' נגשה לגרור את האנייה, המשימה לא הייתה פשוטה, האנייה הגדולה והריקה נסחפה ברוח החזקה, ההגה התקוע לא אפשר גרירה בקורס הפלגה ישר וחבל הגרירה נקרע. אל זירת ההתרחשות הגיעה גם הסיירת 'פובה' בפיקודו של אלוף משנה פדר (Captain A.R. Pedder).¹⁷ פדר לקח פיקוד על האירוע והורה להעביר את חבל הגרירה העבה של הסיירת אל הפריגטה.¹⁸ החבל הועבר ובאותו זמן הצליחו מספר אנשים מצוות ההשתלטות לשחרר את ההגה התקוע. 'ברידס ביי' גררה את האנייה לנמל חיפה, הגרירה ארכה כיממה ובבוקר ה-15 בחודש הגיעה האנייה למפרץ חיפה.¹⁹ בכניסה למפרץ התחזקו עוד הרוח והגלים וכשהועבר חבל הגרירה לאחת מגוררות הנמל ניתק החבל, המשחתת 'צ'וויט' בפיקודו של סגן אלוף יואינג (Commander R.A. Ewing) ניסתה לסייע, גם גוררת נוספת של הנמל ניסתה להעביר חבל אך ללא הצלחה, האנייה הגדולה והריקה ממטען נסחפה ברוח החזקה לכיוון שובר הגלים. שולות המוקשים 'אוקטביה' ו'אספיגל' הצטרפו גם הן למאמץ החילוץ ולבסוף הצליחה 'אוקטביה' בתמרון זריז ובעבודת ימאות מצוינת להעביר חבל ולמשוך את האנייה מאזור הסכנה. בדיווחו לאחר האירוע מציין קומודור דה סליס כי

לא היינו רחוקים מאחד מאסונות הגדולים של ה'פלסטיין פטרול'.²⁰

כשנכנסה האנייה לנמל כבר המתינו לה ארבע אניות הגירוש: 'אמפייר רסט', 'אמפייר לייף-גרד', 'אמפייר שלטר' ו'אמפייר קומפרט' מחליפות ל'אמפייר רייול' ו'אושן ויגור' שנפגעו בחבלות האחרונות.²¹

ליד הרציף חזרו המהומות, חלק מאנשי בית"ר מקרב המעפילים התרכזו על סיפון החרטום והניפו דגלים ועל דופן האנייה נתלו השלטים:

הגרמנים השמידו את משפחותינו ובתינו - אל תשמידו אתם את תקוותינו.²²

¹⁷ ראו נספח

¹⁸ כבל הגרירה של הסיירת היה עבה יותר.

¹⁹ למצוא מרוק עיתון?

²⁰ להפנות למקור

²¹ The Palestine Post, יום רביעי, אפריל 16, 1947; מדור Front page, עמוד 1

אחרי הפגנה קצרה החלו המעפילים לרדת מהאנייה ולצעוד תוך שירת 'התקווה' אל אניות הגירוש. מטעני עומק הוטלו ללא הרף ליד אניות הגירוש מחשש להדבקת מוקשים על ידי צוללים.²³ אחר הצהריים לפני יציאת סבב הגירוש הראשון צללו קומנדר קראב ואנשיו מתחת לאניות ווידאו שלא הודבקו להן מוקשים. סבב הגירוש הראשון יצא לדרך, למחרת חזרו שלוש מאניות הגירוש והעבירו לקפריסין את 1,200 המעפילים הנותרים. בשלב זה גילו הבריטים כי בין המעפילים היו גם שני עיתונאים צרפתיים שתיעדו את ההפלגה. המפקדים הבריטים לא היו מרוצים מדרך התנהלות האירוע ומהתוצאות. האנייה 'אבדה' למודיעין סמוך ליציאתה לים והתגלתה קרוב מאוד לחופי הארץ. הקצאת מטוסי הסיוע הייתה רחוקה מלענות על הצרכים ובתקופה זו סיירו המטוסים רק במחצית מימי החודש.²⁴ התקשורת בין המפקדה בחיפה לספינות המסיירות בים הייתה לקויה, במפקדה בחיפה שכח מישהו להחליף צופן וב'היידון' שפקדה על האירוע עד להגעת הפובה' היה חדר האלחוט בתת איוש וגם אלה שהיו במשמרת הרגישו ברע עקב הטלטולים. הגילוי המאוחר גרם להפעלת ה'ברידס ביי' כשהיא לבדה בשטח ולמרות שנסיון מוקדם הוכיח שצוות השתלטות אחד איננו מספיק הופעלה בשל הדחיפות אותה ראה קומודור דה-סאליס. מספר ההרוגים והפצועים מהירי היה גדול וחריג, המפקדים התאמצו לגבות את החיילים היורים בדו"חותיהם אך לא הגדירו את האירוע כהצלחה.

הצלחה של האנייה מהתרסקות על הסלעים בכניסה לנמל זכתה לתיאור מורחב ומפורט ולשבחים רבים לצוות ה'אוקטביה' ומפקדה. היה זה אקורד סיום מוצלח לאירוע צורם. הדבר אפשר למפקדים לסיים את דוחותיהם על האירוע ועל כשלו בנימה חיובית. עקב תקלת ההצפנה זכתה המפקדה בחיפה לתקן חדש – קצין קשר.²⁵

תובנה נוספת שהחלה לחלחל למודעות הבריטית הייתה המוטיבציה של המעפילים, הבריטים ניסו כל אותה עת לצייר תמונה לפיה מפעל ההעפלה הוא שימוש ציני של "קומץ" (ארגון ה'הגנה') במצוקתם של הפליטים הנואשים לצורך מטרותיו הפוליטיות. מאבקם המאורגן של המעפילים והכרזות שתלו לא תאם את תפיסתם של הבריטים לגבי המעפילים.

²² מתוך התמונה באמ"ה

²³ The Palestine Post, יום רביעי, אפריל 16, 1947; מדור Front page, עמוד 1

²⁴ כמו בסזנה

²⁵ ניניאן – פטרול, עמ' 104.